

NAČRTI O »TRETJI SLOVENSKI UNIVERZI« KOT DEL ODGOVOROV NA IZZIVE BEGA MOŽGANOV SEDEMDESETIH IN OSEMDESETIH LET DVAJSETEGA STOLETJA

Marina LUKŠIČ HACIN¹

COBISS 1.01

IZVLEČEK

Načrti o »Tretji slovenski univerzi« kot del odgovorov na izzive bega možganov sedemdesetih in osemdesetih let dvajsetega stoletja

Tekom štiridesetih let razprav o begu možganov na Slovenskem so se porodile različne ideje o tem, kaj storiti, da bi preprečili dolgoročne negativne družbenoekonomske posledice bega možganov. Predlogi se razpenjajo od ukrepov za omejevanje izseljevanja izobraženega in visoko usposobljenega kadra prek razmislekov o nujnem spodbujanju vračanja do ideje o mednarodnem sodelovanju, ki je bilo v jedru predloga za »Tretjo slovensko univerzo«. Odhajanje bi morali urediti tako, da to ne bi predstavljalo odliva znanja, ampak njegovo oplemenitenje – z organiziranjem transnacionalne mreže, po katerih znanje kroži in se tudi vrača.

KLJUČNE BESEDE: migracije, beg možganov, Tretja slovenska univerza, izseljenci, mobilnost

ABSTRACT

Plans for a "Third Slovenian University" as Part of the Response to the Brain Drain Challenges of the 1970s and 1980s

During the forty years of debate on the brain drain in Slovenia, various ideas have emerged on how to prevent the long-term negative socioeconomic consequences of the brain drain. Proposals range from measures to curb the emigration of educated and highly-skilled personnel to considerations of the need to encourage return, to the idea of international cooperation, which was at the heart of the proposal for a "Third Slovenian University." Outflows should be regulated in a way that does not represent an outflow of knowledge, but its enrichment—the organization of transnational networks through which knowledge circulates and returns.

KEYWORDS: migration, brain drain, Third Slovenian University, emigrants, mobility

¹ dr. sociologije, redna profesorica, Univerza v Novi Gorici; znanstvena svetnica, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije; luksic@zrc-sazu.si; ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6119-8928>

UVOD

Zgodovina izseljevanja iz slovenskega etničnega prostora ter iz življenja naših ljudi in njihovih potomcev v različne države sprejema je bila ena od pomembnih izhodiščnih tematizacij pri enem izmed petih seminarjev projekta »Le z drugimi smo«, naslovljenem »Medkulturni odnosi in integracija«. Poznavanje razmer, razlogov in odločitev, ki so pripeljali do odhodov, ter spoznavanje izzivov novega življenja, s katerimi so se soočali naši ljudje, pogosto prispevata k boljšemu razumevanju izzivov, pred katerimi se znajdejo tisti, ki se priselijo v Slovenijo. Vsebina selitvene dinamike slovenskega prostora je sicer v številnih vidikih že sistematično prikazana, še vedno pa ostajajo sive lise nepokritih področij. Tako npr. tematizacija bega možganov oziroma širše mobilnostne dinamike visoko izobražene in usposobljene populacije še ni celostno in sistematično umeščena v izseljenske študije. Po drugi strani pa je kot pojav, s katerim se soočata slovenska država in družba v zadnjih časih, vse bolj prisotna. Pričujoči prispevek zapolnjuje vrzel za obdobje od konca osemdesetih let dvajsetega stoletja do prvih let po osamosvojitvi Slovenije ter je nadaljevanje in nadgradnja članka »Beg možganov od konca petdesetih do začetka devetdesetih let dvajsetega stoletja s poudarki na Sloveniji«, ki obravnava tematiko bega možganov od petdesetih do devetdesetih let dvajsetega stoletja (Lukšič Hacin, 2020).

TEORETSKA IN ZGODOVINSKA KONTEKSTUALIZACIJA BEGA MOŽGANOV

Pojem beg možganov je v teoriji običajno opredeljen kot odhajanje tistega visoko usposobljenega in izobraženega kadra na delo v tujino, ki ima negativne dolgoročne posledice za izvorno državo, predvsem za njen gospodarski (ne)razvoj, in prek tega za njeno celotno družbeno dinamiko (Castles & Miller, 1998: 91–93, 156–157; Lowell, 2003: 1–2; Lukšič Hacin, 2020: 118–119).¹ Pomen definicije je veliko bolj kompleksen, ko ga skušamo razumeti v kontekstu zgodovinske dinamike. Pojem izobraženosti, ki je njen del, je namreč relativen. Razumeti ga moramo v kontekstu družbenih odnosov in časa, ki ga opazujemo. Nivo formalne izobrazbe, ki ga definicija zajame, je odvisen od izobrazbene strukture prebivalstva v okolju izselitve (Lukšič Hacin, 2004: 3–4). Še v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja je bila univerzitetna izobrazba v Sloveniji redkost. Srednja šola je že predstavljala dobro formalno izobrazbo. Danes srednja šola predstavlja šele izhodišče. Z dvigom izobraženosti večinske populacije prebivalcev je na nek način statusna degradacija oz. relativizacija doletela tudi višjo in visokošolsko izobrazbo. Pojem visoke izobrazbe, točneje najvišje izobrazbe, se je pomaknil proti stopnji magisterija in doktorata. Na kontekstualni pomen pojma »izobrazba« se

1 Več o kategorialnih razpravah v Lukšič Hacin, 2020: 114–119.

navezuje tudi razumevanje bega možganov, ki ga moramo proučevati v konkretnem prostoru in času. Tako podatki o begu možganov za šestdeseta in sedemdeseta leta dvajsetega stoletja nujno vključujejo drugačno strukturo formalno izobraženih kot podatki za osemdeseta, sploh pa za devetdeseta leta dvajsetega stoletja. Skupno je, da so ljudje, ki so bili v določenem obdobju upoštevani v sklopu proučevanja bega možganov, v državi oziroma družbi izvora takrat predstavljali izobrazbeni vrh ali razvojni potencial različnih gospodarskih panog ali pa najpomembnejši družbeni potencial. Za tehnološko manj razvite države, ki so v globalnih ekonomskopolitičnih razmerjih moči vpete v polperiferne ali periferne položaje (Wallerstein, 1974), je (bilo) ključno vprašanje, kako v nastali situaciji poiskati rešitve in doseči razvojni preboj ter zamejiti dolgoročno negativne posledice bega možganov.

Množična emigracija visoko izobraženega in usposobljenega kadra se je v Evropi začela po drugi svetovni vojni, točneje konec petdesetih let prejšnjega stoletja. Razlogi za to so bili povezani s hitrim gospodarskim in tehnološkim razvojem v določenih delih sveta. Situacija je bila v različnih državah seveda različna. Za ta čas se npr. navaja, da je Grčija izgubila 25–33 % svojih diplomantov, Norveška 25 % inženirjev in naravoslovcev, Švica 22,4 % diplomantov, ZR Nemčija 8,2 % visokošolskih izobražencev, Anglija 7,4 %, Italija 1,3 % in Francija 0,9 % (Šter, 1974: 1074). Smeri selitev so bile z juga proti severu in z vzhoda proti zahodu, podobno kot so tekle smeri t. i. mednarodnih delovnih migracij, določenih z globalnimi relacijami med ekonomsko oz. tehnološko razvitimi ter nerazvitimi državami. Podobno so se, kot migracijska podpopulacija, selili tudi (pogosto mladi) strokovnjaki. Odhajali so v gospodarsko in tehnološko razvitejše države, kjer so imeli ugodnejše pogoje za delo, boljše možnosti za poklicno uveljavljanje in višji življenjski standard. Kar 75 % bega možganov iz vseh držav izvora po svetu je bil usmerjen le v štiri države sprejema: v Avstralijo, Kanado, Veliko Britanijo in ZDA (Pirher, 1985: 25; Oommen, 1989: 411–412; Ong et al., 1992: 543–544). Med njimi edino ZDA niso poznale izseljevanja tovrstnega kadra. Druge tri omenjene države so bile hkrati države sprejema in države izvora, saj so njihovi visoko usposobljeni kadri odhajali v tujino, največkrat v ZDA (Šter, 1974: 1074; Pirher, 1985: 28).² Migracijska dinamika podpopulacije ni bila povezana zgolj s »spontano« globalno gospodarsko dinamiko, ampak tudi z aktivno t. i. *brain gain* politiko ekonomsko najrazvitejših držav, ki so načrtno intenzivno privabliale, točneje rečeno rekrutirale, strokovnjake z vsega sveta (Lukšič Hacin, 2020: 119–121). Tako se je dogajalo, da so gospodarsko nerazvite države in države v razvoju gospodarsko razvitim državam dajale mnogo več strokovnjakov, v izobraževanje katerih so vlagale svoj kapital, kot so v zameno dobile v obliki tehnične pomoči (Šter, 1974:

2 Za Veliko Britanijo je bila npr. v 1960. letih značilna visoka stopnja znanstvene emigracije, predvsem v ZDA. To se je dogajalo kljub hitremu naraščanju izdatkov za raziskovanje in razvoj (Mali, 1993: 658).

1075). S tem je prišlo do pojava »obrnjenega transferja tehnologije«³ kot družbene posledice globalne eksploatacije, ki je potekala v ozadju omenjenih procesov.⁴

V opisano dinamiko je bila kot »polperiferija« (Wallerstein, 1974) vpeta tudi socialistična Jugoslavija (in kot njen del republika Slovenija). SFRJ je bila prostor rekrutacije delovne sile za potrebe tujega, zahodnoevropskega in prekomorskega kapitala (Lukšič Hacin, 2018b). Znotraj potekajoče mednarodne rekrutacije delovne sile v SFRJ, in ožje v Sloveniji, se je odvijala tudi rekrutacija visoko izobraženih in usposobljenih kadrov, ki je v jugoslovanski gospodarski situaciji in njenem polperiferem globalnem položaju pomenila beg možganov (Lukšič Hacin, 2020: 121–122). Za samo Slovenijo najdemo podatke, da so visoko izobraženi in usposobljeni kadri odhajali v tujino že v petdesetih, sploh pa v šestdesetih letih dvajsetega stoletja. Iz statističnih podatkov, pridobljenih za leti 1960 in 1965, lahko razberemo, da je bilo v odhajajoči populaciji delovnih migrantov med dvema in tremi odstotki (za tisti čas) visoko izobraženih oseb. Po popisu prebivalstva iz leta 1971 naj bi bilo na začasnem delu v tujini 2,9 % prebivalcev Slovenije, pri čemer so strokovnjaki, umetniki in vodilno osebje predstavljali štiri odstotke vseh začasno zaposlenih v tujini. Vendar so bili podatki nepopolni, zato se ocenjuje, da je bilo takrat v populaciji, ki je bila v tujini, dva do tri odstotke visoko izobraženih in usposobljenih strokovnjakov (Šter, 1974: 1075–1076; Stare, 1977). V popisu prebivalstva desetletje pozneje (1981) vidimo, da je trend odhajanja v tujino zelo upadel (Pirher, 1985: 43). Razlogi za to so povezani tudi s posledicami naftne krize, zaradi katere gospodarsko najrazvitejše države sprejema niso več dovoljevale priseljevanja oziroma so ga dovoljevale zgolj izjemoma in selektivno (Lukšič Hacin, 2018a: 63–64). Na podlagi popisa prebivalstva iz leta 1991 vidimo, da je bilo v tujini »začasno« 2,7 odstotka stalnih prebivalcev Slovenije. V primerjavi z letom 1981 je prišlo do rahlega zmanjšanja, se je pa med njimi zvišala stopnja izobrazbe, in to bolj, kot je narasla povprečna izobrazbena stopnja prebivalstva v Sloveniji. Delež visoko izobraženih v populaciji na začasnem delu v tujini se je z 2,5 odstotka povečal na tri odstotke. (Slovenski) delovni migranti so bili povprečno najbolj izobraženi v Veliki Britaniji, najmanj pa v Nemčiji in Avstriji (Sosič, 1987: 28; Bevc, 1993: 693–694; Bevc, 1995: 96, 98). Pri tem je pomembno, da se je v tem desetletju dvignila tudi povprečna izobrazbena raven prebivalcev v Sloveniji, kar je pomembno vplivalo tudi na izobrazbeno stopnjo delovnih emigrantov in sam pojav bega možganov.⁵

3 Obrnjeni transfer tehnologije izpostavlja dodatni vidik globalnega izkoriščanja ekonomsko manj razvitih držav s strani razvitejših. Poudarek je na dejstvu, da gospodarsko manj razvite države brez plačila izvažajo znanje v obliki visoko usposobljene delovne sile, nato pa tuje znanje, v obliki tehnologije, zopet kupujejo (Pirher, 1985: 21; Mali, 1990: 19).

4 Več o zgodovinski kontekstualizaciji v Lukšič Hacin, 2020: 119–125.

5 Neposredna primerjava podatkov s preteklim desetletjem mora biti dodatno osvetljena s podatki o splošnem dvigu izobrazbe prebivalstva v 1980. letih. Ni se namreč zgolj povečeval delež višje in visoko izobraženih na ravni diplomske izobrazbe, ampak je bilo tudi vse več magistrandov in doktorandov. Dvig splošne izobraženosti prebivalstva poveča verjetnost, da bo sorazmerno višji tudi delež visoko izobraženih tudi med tistimi, ki so odšli v tujino. V

V šestdesetih letih dvajsetega stoletja, ko se je globalno odvijal proces, ki ga je Adams (1968: 6–8) opredelil kot beg možganov, so bile predvsem v državah izvora intenzivne družboslovne raziskave o njegovih vzrokih. Z rahlim zamikom, v prvi polovici 1970. let, je raziskava potekala tudi v Sloveniji. Šterova raziskava o vzrokih in motivih bega možganov za Slovenijo je izhajala iz Adamsove teorije *brain drain – brain gain*, ki je temeljila na Leejevi teoriji faktorjev privlačnosti in odbojnosti,⁶ in iz Otiezove teorije razlik, na podlagi česar je Šter oblikoval štiri analitske skupine dejavnikov.⁷ Če strnemo Šterove rezultate o vzrokih za beg (slovenskih) možganov v 1960. in 1970. letih, vidimo, da so bile najpomembnejši vzrok za odhode organizacijske slabosti. Sledijo medčloveški odnosi na delovnem mestu oziroma konflikti v delovnih organizacijah (nemožnost poklicnega napredovanja, konflikti v kolektivu, v tujini so pomembne sposobnosti, in ne formalnosti, v tujini je večja možnost strokovnega izpopolnjevanja itn.). Šele potem sledijo materialni vzroki, predvsem boljši absolutni in relativni osebni dohodek. Na koncu so še drugi vzroki, kot so npr. brezposelnost, poroke in stanovanjsko vprašanje (Šter, 1974: 1082–1086). Podobne rezultate kažeta raziskavi, ki sta bili izvedeni deset in trideset let kasneje: raziskava iz leta 1985 (Pirher, 1985: 49–51) in raziskava iz leta 2004 (Bevc et al., 2004: 155). Raziskovalci v obeh raziskavah izpostavljajo kot pomembno predvsem dejstvo, da so bili glavni motivi za začasni ali trajni odhod predvsem možnosti za napredovanje v poklicni dejavnosti, možnosti za razvoj kariere, možnosti za (mednarodno) projektno delo, možnosti za (do)izobraževanje in dodatno usposabljanje ter šele za tem boljši zaslužek.

Tekom štiridesetih let občasnih razprav o begu možganov na Slovenskem so se porodile tudi različne ideje o tem, kaj storiti, da bi preprečili dolgoročne negativne družbenoekonomske posledice bega možganov doma. Predlogi, ki jih najdemo, se razpenjajo od ukrepov za omejevanje, celo preprečevanje izseljevanja izobraženega in visoko usposobljenega kadra, prek razmislekov o nujnem spodbujanju vračanja, do ideje o sodelovanju oziroma koncepta t. i. »Tretje slovenske univerze« konec osemdesetih let dvajsetega stoletja. Prvi ukrepi v sedemdesetih letih dvajsetega stoletja, ko se je tematiziralo in spoznalo dolgoročne negativne posledice bega možganov za gospodarstvo in družbeno dinamiko izvorne države, so bili (tiho) restriktivni. Uvedeni so bili mehanizmi in ravnanja za neposredno omejevanja izseljevanja. Kmalu se je izkazalo, da ukrepi nimajo zelenega učinka. Na migracijsko dinamiko je veliko bolj omejevalno vplivala naftna kriza sredi 1970. let, a tudi ta le začasno, saj se je po gospodarskem okrevanju v državah sprejema nadaljevala selektivna, k politiki *brain gain* orientirana migracijska politika mednarodnega rekrutiranja imigrantov. V Sloveniji je neučinkovitemu sistemskemu omejevanju iz 1970.

podskupino »bega možganov« so vključeni le najvišje izobraženi, torej je (bo) potreben postopen premik k magistrom in doktorjem.

6 Za več o modelu in teorijah glej Lukšič Hacin, 2010.

7 Gre za štiri skupine dejavnikov: razlike v dohodkih med državami; razlike v dohodkih strokovnjakov v primerjavi z drugimi zaposlenimi; razlike v družbeni obravnavi strokovnjakov; druge razlike (Šter, 1974: 1082).

let sledil razmislek o alternativnem pristopu, ki bi se namesto na omejevanje osredotočil na spodbujanje vračanja, na t. i. povratništvo. Že prve raziskave poudarjajo, da lahko tok emigracije zaustavimo, predvsem pa zagotovimo povratek emigrantov le, če odpravimo vzroke za emigracijo (Šter, 1974: 1088). Glavni vzroki za emigracijo v Sloveniji pa so bili na individualni ravni povezani z že opisanimi razlogi,⁸ na sistemski, globalni ravni pa s polperiferim položajem SFRJ in s tem Slovenije, kar je predstavljalo tudi dolgoročno sistemsko nemoč izvorne države na (globalnem) trgu konkurence za rekrutiranje delovne sile v primerjavi z gospodarsko najmočnejšimi centri, ki so vodili aktivno rekrutacijsko politiko *brain gain*. Tako že Šter ugotavlja, da vseh razlogov za odhajanje ne bomo mogli nikoli odpraviti in da lahko zato govorimo le o zmanjšanju bega in povečevanju vračanja (Šter, 1974: 1088). Rezultati nadaljnjih raziskav o povratništvu v sedemdesetih in v osemdesetih letih 20. stoletja (Klinar, 1985; Bevc, 1993) so pokazali, da se je vračal le majhen del ljudi. Izpostaviti je potrebno, da to niti ne čudi, saj na področju odpravljanja ključnih vzrokov za odhajanje, kot so bili izpostavljeni v raziskavah, v Sloveniji ni bilo izvedenih resnejših dolgoročnih sistemskih ukrepov ali prestrukturiranj. Izvedeni niso bili niti tisti ukrepi, ki bi jih Slovenija lahko izvedla.

Konec osemdesetih let Klinar zaključuje, da Slovenija v sodobnosti ne more preprečiti bega možganov, zato ji ne preostane drugega, kot da spremeni odnos in išče rešitve v kombinaciji dveh teoretskih modelov odgovorov na izzive bega možganov v državah izvora. Pravi, da bi morali iz kozmopolitskega modela spoznati, da moramo doma ustvariti takšne sistemske razmere, ki zagotavljajo možnosti za uspešno delovanje strokovnjakov v domačem izvornem okolju, hkrati pa razvijati različne oblike sodelovanja s strokovnjaki slovenskega rodu po svetu. Hkrati pa težnje po razvijanju dolgoročnih sistemskih profesionalnih razmer, ki omogočajo delovanje strokovnjakov v domačem okolju, pomenijo tudi uveljavljanje nacionalnega modela, ki zadeva beg možganov (Klinar, 1989: 1064). Prvi del predloga, ki se je nanašal na korenite strukturne spremembe, ki bi izboljšale (razvrednoteni) položaj znanosti v Sloveniji, je zelo kompleksen in se ga vse do danes ni razrešilo, čeprav je od Klinarjeve razprave preteklo že trideset let. Drugi del predloga, o sodelovanju z našimi strokovnjaki, ki živijo po svetu, pa se nanaša na vsaj dve ključni vprašanji: prvič, ali so strokovnjaki, ki živijo po svetu, pripravljeni sodelovati, in drugič, ali smo v Sloveniji sposobni vzpostaviti razmere, v katerih se bo lahko takšno sodelovanje sistemsko oz. strukturno dolgoročno vzpostavilo in obstalo.

Konkretno sodelovanje in morebitna pripravljenost za sodelovanje sta bila med slovenskimi strokovnjaki na tujem predmet raziskovanja že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Izkazalo se je, da skoraj polovica vključenih v anketo ni imela

8 Še v začetku 1990. let Mali izpostavlja, da se je v zvezi z možnimi aktivnejšimi politikami za preusmeritve negativnih procesov bega možganov v Sloveniji treba najprej zavedati, da so bili vzrok za naš beg možganov v bolj ali manj oddaljeni preteklosti vsi klasični dejavniki, ki jih sodobne migracijske teorije označujejo kot t. i. dejavnike *pull* in *push*, zato bi jih morali tako tudi naslavljati (Mali, 1993: 657).

nobenih strokovnih stikov ne s posamezniki ne z organizacijami, 29,6 % jih je imela strokovne stike s posamezniki, 3 % jih je nudilo usluge organizacijam in posameznikom v Sloveniji (npr. sodelovali so pri urejanju specializacij v tujini, posredovali strokovne informacije ali literaturo ipd.), 7,7 % jih je sodelovalo z organizacijo, kjer so bili prej zaposleni, 2,1 % pa jih je sodelovalo s Slovenijo z vključevanjem v projektno delo (skupni projekti). Kot glavni razlog za opisano situacijo se je izkazalo dejstvo, da sodelovanje ni bilo možno, ker s strani Slovenije ni bilo potrebnih sistemskih, dolgoročno strateških podpor takšnim povezavam. To potrjuje tudi dejstvo, da je v nadaljevanju raziskave večina sodelujočih na vprašanje o pripravljenosti za sodelovanje odgovorila zelo pozitivno. Večina jih je bila zelo naklonjenih sodelovanju, če bi bilo to omogočeno. Le 7,7 % je bilo takšnih, ki ne bi sodelovali, med njimi šestina zato, ker jim je to prepovedovala konkurenčna klavzula v pogodbi o zaposlitvi (Šter, 1974: 1087–1088).

Očitno so torej ogromne razlike med možnostmi in njihovo uresničitvijo. Več kot tri četrt naših strokovnjakov je pripravljeno strokovno sodelovati. [...] Naj bo kakorkoli že, že samo dejstvo, da so emigranti večinoma pripravljeni sodelovati, vendar naše organizacije tega ne znajo ali nočejo izkoristiti, je izredno žalostno. S tem seveda izgubljammo velike koristi, ki bi jih nam tako sodelovanje lahko prineslo. Razen tega pa bi takšno sodelovanje verjetno pozitivno vplivalo tudi na hitrejšo in večje vračanje slovenske pameti (Šter, 1974: 1088).

Neodzivnost nosilcev politične moči, ki bi lahko sprejeli oziroma bi morali sprejeti ukrepe prestrukturiranja in sistemskega urejanja položaja znanosti in »gospodarsko razvojnih strok« ni zaustavila občasnih intenzivnih razmišljanj o tem, kako bi morali ukrepati na izzive razmer zaradi bega možganov– vključno z omenjenimi možnostmi za mednarodno, sistemsko urejeno sodelovanje. Iskanje možnosti za sodelovanje je šele deset let pozneje, konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let, pripeljalo do idej o institucionalizaciji transnacionalne mreže, takrat poimenovani »Tretja slovenska univerza«.

IDEJE »TRETJE SLOVENSKE UNIVERZE«

Od sredine osemdesetih let dvajsetega stoletja do osamosvojitve Slovenije se je vse več govorilo o ideji Tretje slovenske univerze, med drugim tudi kot o odgovoru na izzive, ki jih je pri nas odpiral proces bega možganov. Leta 1987 je Sosič izpostavljal, da se v Sloveniji vse pogosteje govori o tako imenovani Tretji slovenski univerzi, »to je o visoko izobraženih in ustvarjalnih ljudeh, ki so po določenem izobraževanju zapustili domovino in se kot visokošolski profesorji, raziskovalci, vodilni strokovnjaki in priznani ustvarjalci na različnih področjih zaposlili v tujini in tam bolj ali manj stalno živijo« (Sosič, 1987: 28). O tem so leta 1987 razpravljali na RK SZDL in na plenumu

kulturnih delavcev (Sosič, 1987: 28). Pobudo o Tretji slovenski univerzi je sprejelo in priporočilo tudi Predsedstvo SR Slovenije (Sorčan, 1989: 5).

Zadnja leta na Slovenskem precej govorimo o tako imenovani tretji slovenski univerzi. »Sestavljali« naj bi jo strokovnjaki slovenskega porekla, ki živijo v različnih delih sveta. Gre za izseljence in ekonomske migrante ter njihovo drugo ali celo tretje potomstvo. Pod tem si seveda nihče ne predstavlja nove »svetovne« slovenske univerze v dobesednem pomenu. S tem izrazom bi radi predvsem poudarili potrebo po tesnejšem znanstveno-raziskovalnem in strokovnem sodelovanju z ljudmi slovenskega porekla po vsem svetu. Na ta način ne bi prispevali le k ohranjanju njihove etnične identitete, marveč bi lahko poglobljali tudi medsebojno sodelovanje slovenske znanosti, in njeno odprtost v svet. [...] Gre za zamisel o takšni »ustanovi«, ki bi zadostila potrebam po tesnejšem znanstvenoraziskovalnem in strokovnem sodelovanju z ljudmi slovenskega porekla po svetu (Devetak, 1987: 3).

Istega leta Sosič izpostavlja, da je ploden stik možen samo takrat, ko se srečajo strokovnjaki po sorodnih vsebinskih področjih in si eni želijo vzajemnega mednarodnega sodelovanja s tujino oziroma drugi z domovino. Za začetek je nujno evidentirati, kateri strokovnjaki so to in kateri med njimi so, po svojih doseženih rezultatih, tudi sposobni za dialog na mednarodni ravni. V nadaljevanju bi jim morali pomagati pri postavljanju mrež za začetek sodelovanj. Tiste med njimi, ki že imajo mednarodne stike in trajnejša (osebna) sodelovanja, pa bi morali vsestransko in organizirano podpreti. Za učinkovito sodelovanje je nujna močna inštitucionalna in širša sistemska podpora. Zagotoviti je potrebno finančna sredstva in delovne pogoje, ki bi omogočali mednarodni strokovni dialog, kvalitetno delo in pogoje za hitro odzivanje na ponudbe iz tujine. Vsebina sodelovanja bi bila lahko v začetku vezana na različna svetovanja, predavanja in izmenjavo informacij, manj pa je bilo možnosti za neposreden prenos tehnološkega znanja. Sosič poudarja, da bi pri tem morali preseči politične, ideološke in značajske razlike, ki lahko negativno vplivajo na strokovno sodelovanje. Z vidika poklicev je verjetnost za mednarodno sodelovanje največja pri zaposlenih na univerzah, v univerzitetnih inštitutih in bolnišnicah. Ti strokovnjaki so praviloma bolj odprti za sodelovanje v primerjavi s strokovnjaki, ki so zaposleni po posameznih podjetjih, kjer jih zavezujejo tudi poslovne skrivnosti in konkurenčne klavzule. Na koncu kot najpomembnejše izpostavi, da je za realizacijo načrta kot nujen predpogoj potrebno doseči, »da znanje pri nas dobi svojo pravo ceno« (Sosič, 1987: 28).

Dve leti pozneje je bil ob praznovanju sedemdesetletnice ljubljanske univerze (1989) organiziran širok mednarodni posvet na temo Tretje slovenske univerze (Mali, 1989: 285; Sorčan, 1989: 5), ki ga je čez tri leta, v prvih letih osamosvojitve Slovenije, vsebinsko nadaljeval posvet pri Slovenskem svetovnem kongresu. Tekom opisanih večletnih razprav sta se izoblikovala dva sorodna, a v določenih točkah različna pristopa k realizaciji programa Tretje slovenske univerze. Prvi je bil sistematično

predstavljen npr. v razpravah Klinarja (1989), drugi v razpravah na posvetu Svetovnega slovenskega kongresa (Nendl, 1992).

V prvi skupini so bile zamisli in razprave o Tretji univerzi razdeljene na več vsebinskih sklopov:

- A. Bogatenje slovenskih univerz in znanosti z znanjem strokovnjakov slovenskega rodu, ki delujejo na tujem. Njihovo občasno vključevanje v pedagoški proces na slovenskih univerzah. Njihovo habilitiranje tudi na slovenskih univerzah in vključevanje v habilitacijske komisije. Njihovo sodelovanje v znanstveno-raziskovalni dejavnosti, predvsem v temeljnih raziskavah (v vseh znanstvenih disciplinah). Znanstvenike slovenskega rodu, ki delujejo v tujini, bi lahko spodbudili, da bi povezovali različne slovenske in tuje raziskovalne centre in posameznike, ki proučujejo slovensko in jugoslovansko družbo. Spodbudili bi lahko ustanavljanja novih centrov in pridobivanja novih strokovnjakov, ki bi delali na omenjenih temah. V Sloveniji in v zamejstvu bi lahko sodelovali pri razvijanju in ustanavljanju univerzitetnih in znanstvenoraziskovalnih inštitucij. Pomembne so tudi možnosti, ki se odpirajo za izmenjavo znanstvenoraziskovalnega gradiva, dokumentacije in literature (Klinar, 1989: 1065–1066; Sorčan, 1989: 5).
- B. Poglobljanje znanstvenega raziskovanja v okvirih skupnega slovenskega kulturnega prostora in spodbujanje čezmejnega sodelovanja v mednarodnih primerjalnih raziskavah. Tretja slovenska univerza odpira možnosti za dialog in srečevanja ter sodelovanja med znanstveniki iz Slovenije, zamejstva in po svetu. Ta dialog bi bil hkrati »dialog med raznoterimi slovenskimi skupnostmi znotraj skupnega slovenskega kulturnega prostora« (Klinar, 1989: 1066).
- C. Vključevanje Slovencev izven meja Slovenije v izobraževanje in raziskovanje v Sloveniji ter v izobraževanje pri učenju slovenskega jezika, zgodovine, kulture, sodobnih družbenih pojavov. Pri teh izobraževanjih bi poleg strokovnjakov, zaposlenih v Sloveniji, sodelovali tudi strokovnjaki, zaposleni v zamejstvu in po svetu. Slovenska izseljenska matica bi bila zavezana, da sodeluje s slovenskimi znanstveniki v zamejstvu in tujini pri raziskovanju (različnih) pojavov v zamejstvu in v izseljenskih skupnostih. Rezultati raziskav bi morali biti objavljeni v skupnih publikacijah. Slednje bi predstavljale tudi pomembno dokumentacijsko gradivo o ustvarjanju zamisli znanstvenega sodelovanja v okvirih skupnega slovenskega kulturnega prostora (Klinar, 1989: 1066).
- D. Prodor slovenske znanosti v svet s pomočjo znanstvenikov slovenskega rodu na tujem. Odpiranje možnosti za izpopolnjevanje in izobraževanje naših strokovnjakov na uglednih svetovnih univerzah. Pomoč pri vključevanju raziskovalcev, ki delajo v Sloveniji, v zamejstvu in po svetu, v mednarodne

znanstvenoraziskovalne projektne skupine. Pri tem bi bila zelo pomembna vloga, ki bi jo lahko imeli naši znanstveniki po svetu pri izboru in pripravah slovenskih raziskovalcev za njihovo vključitev v izobraževanje na uglednih svetovnih univerzah, v delo v mednarodne znanstvenoraziskovalne skupine ali pri organizaciji gostujočih predavanj na tujih univerzah. Njihova mentorska vloga bi bila zelo dragocena za mlajše raziskovalce. Pomembna bi bila pomoč pri uveljavljanju slovenskih dosežkov po svetu in pri vzpostavljanju stikov s pomembnimi znanstvenoraziskovalnimi univerzitetnimi in drugimi središči, pri navezavi stikov z njimi, izmenjavi gradiv in literature (Klinar, 1989: 1066; Mali, 1989: 286).

Klinar je izpostavil, da so številne aktivnosti že obstajale, potrebno pa bi jih bilo sistematično podpreti in okrepiti. Poudaril je, da se je potrebno zavedati, da Tretja slovenska univerza, kot je bila zamišljena, ne bi mogla nastati s formalnimi ustanovitvenimi akti, pač pa s konkretnim sodelovanjem med slovenskimi znanstveniki po svetu, v zamejstvu in doma. Ti stiki bi morali biti razširjeni na neformalno in formalno raven ter sistemsko dolgoročno omogočeni in načrtno podprti (Klinar, 1989: 1067). Pri tem pa se moramo zavedati, pravi Mali (1989: 286), da je ključnega pomena vsestranska korist vseh sodelujočih – iz zamejstva, tujine in Slovenije.

Saj menda nihče ne pričakuje, da se bodo ljudje, ki so se z nadarjenostjo in s trdim delom uveljavili v svetu neizprosne znanstvene konkurence in ki niso, kot je dejal eden izmed njih, nikakršni zbeganci v tujem svetu – stojijo na trdnih nogah, vračali v svet družbene in siceršnje zaostalosti, od koder strokovnjaki trumoma beže? [...] Naši rojaki iz tujine so izrazili pričakovanje, da bo pri katerikoli obliki znanstvenega sodelovanja upoštevano načelo medsebojne koristi. Prav tako mora biti znanstvenim ustanovam v Sloveniji jasno, da v primeru prevzemanja mentorskih vlog za naše podiplomce pri strokovnem izpopolnjevanju v tujini morajo nositi svoj del finančnega bremena. Iluzorno je tudi pričakovanje, da se bodo sedaj v elitnih raziskovalnih organizacijah, kjer sicer marsikdo od udeležencev posveta iz tujine zavzema vodilni položaj, trumoma odprla vrata tem postdiplomcem. V razvitem znanstvenem svetu so »pravila igre« znana (Mali, 1989: 286).

Za zaključek prikaza prvega pristopa k realizaciji programa Tretje slovenske univerze, ki je bil javno predstavljen še pred osamosvojitvijo Slovenije, pa naj kot najpomembnejše izpostavim poudarke, da so brez interesa in angažiranosti slovenskih strokovnjakov doma vsi načrti zgolj utvara.

Tretja slovenska univerza mora nastati v slovenski znanosti sami. Biti mora znak pripravljenosti slovenske znanosti za večje vključevanje v svetovne znanstvene tokove. Slovenski izobraženci po svetu nam pri tem lahko samo pomagajo. Z njihovo vključitvijo v naše znanstveno-raziskovalne projekte mednarodnega in domačega

pomena bi se povečal pretok mednarodno relevantnega znanja, kar bi nedvomno pomenilo hitrejšo razvijanje naše znanosti (Sorčan, 1989: 5).

V drugi skupini so bile zamisli in razprave o Tretji slovenski univerzi veliko bolj osredotočene na predloge o konkretni izvedbi ideje v realnosti. Pregledno in celovito jo je v svoji razpravi na konferenci 1992 predstavil Velikonja (1992). Izhajal je iz stališča, da univerza že obstaja in jo sestavljajo strokovnjaki slovenskega rodu, ki delujejo na različnih univerzah v zamejstvu in po svetu, kjer so del učnega osebja univerz: raziskovalci, predavatelji, vodje raziskovalnega dela itd. Sodelujoči v Tretji slovenski univerzi so posamezniki, in ne izseljenske ali manjšinske skupnosti. Slednji že delujejo na določenih delovnih mestih znotraj določenih inštitucij, a te inštitucije nimajo sedeža v Sloveniji. Za izgradnjo mreže med njimi ne bi bilo zahtevno ustvariti dolgoročnega institucionalnega okvira. Organizacijsko bi potrebovali predvsem skupen naslov, prek katerega bi bila vodena dolgoročna koordinacija in ohranjanje stikov. Za začetek pa bi bilo potrebno te (zainteresirane) posameznike evidentirati (Velikonja, 1992: 135–136). Velikonja omenja, da si je za uresničitev organizacijske oblike vztrajno prizadeval Hribar: »Predlogi, ki jih je prof. Hribar navedel v svojem referatu v Novi reviji, so izvedljivi s skromnimi finančnimi sredstvi. Treba je spremeniti miselnost in sprejeti individualne stike kot najbolj uspešno obliko potencialnega sodelovanja. Inštituti niso pomembni za realizacijo stikov« (Velikonja, 1992: 136) in nadaljuje, da se vloga inštitutov pojavi šele, ko je potrebno konkretizirati sodelovanje: finančne kompenzacije, strokovni dopusti, socialna zaščita itd. Institucionalni dogovori in sporazumi so potrebni le ob zaključevanju sporazumov, pred tem pa mora potekati aktivnost na individualni ravni (Velikonja, 1992: 135–136).

Predlogi za konkretizacijo tretje univerze po korakih, kot jih je predlagal in povzel Velikonja (1992: 137–139), so bili:

1. določiti sedež, kjer naj bi bila evidenca dejanskih in potencialnih sodelavcev;
2. objaviti biografije in bibliografije sodelavcev;
3. povabiti strokovnjake, ki živijo v tujini, da bi postali polnopravni člani slovenskih strokovnih društev, kar do takrat ni bilo mogoče. To je tudi način, kako se lahko realizira enotni slovenski kulturni prostor;
4. aktivirati SAZU. Statut SAZU je potrebno spremeniti tako, da bi bilo redno članstvo odprto tudi za Slovence, ki živijo po svetu;
5. ustvariti možnosti za sodelovanja uglednih strokovnjakov slovenskega rodu kot gostujočih profesorjev v Sloveniji z razmislekom, da tu ne gre samo za strokovnost, ampak tudi za razširitev slovenskega intelektualnega sveta.
6. Univerzitetni center na Brdu bi se lahko okrepil s Tretjo slovensko univerzo, če bi se bolj naslonil na strokovnjake v svetu in ne toliko na »svetovne potnike«.

7. Majhen del Tretje slovenske univerze že deluje. Nekateri strokovnjaki z univerz v Trstu, Vidmu, Celovcu in na Dunaju ter z nekaterih nemških znanstvenih inštitucij že sodelujejo pri raziskavah ljubljanske in mariborske univerze. To dejavnost bi bilo potrebno okrepiti.
8. Politična neodvisnost in avtonomija Tretje slovenske univerze, ki bi morala biti v začetku proračunsko financirana s sredstvi posameznih ministrstev. Financiranje bi bilo potrebno zagotoviti vsaj prehodno, za določen čas, da bi se lahko zagotovilo sredstva tudi iz privatnih virov.
9. Za izvedbo plana je potrebno močnejše ministrstvo in položaj »ministra brez listnice« ne bo dovolj.

Za zaključek Velikonja izpostavlja:

Še vedno se od časa do časa pojavi gledanje, da so slovenski strokovnjaki zunaj v svetu tam zato, ker zanje doma ni bilo prostora; da torej stremijo za tem, da bi čimprej prišli nazaj v Slovenijo. Četudi je to resnica za nekaj posameznikov, na splošno ne drži. Zato se je treba znebiti gledanja, da slovenski strokovnjaki po svetu komaj čakajo na »povabilo« in so ga pripravljene sprejeti brez odlašanja. Strokovnjaki po svetu so na svojih delovnih mestih »doma«. To niso »naši na tujih tleh«, to niso ljudje s problemi manjvrednosti in bolečega domotožja; četudi je vprašljivo, koliko bi jih smeli šteti za »naše«, je še bolj dvomljivo, če bi jih smeli postaviti na »tuja tla«. Zato so stiki z njimi potrebni na strokovno nevtralnem nivoju. Glavna sposobnost, ki jo imajo za Slovenijo, je pač ta, da lahko predavajo v slovenščini in da jim slovenski miselni okvir ni tuj. S tem so za Slovenijo koristnejši kot kak XY od koderkoli (Velikonja, 1992: 138–139).

Oba predstavljena pristopa o razvoju Tretje slovenske univerze naslavljata izzive bega možganov pri nas in pri tem iščeta rešitve v mednarodnem sodelovanju. V tem sta si podobna. Različna pa sta si v zamisli o sami izvedbi. Pri prvem pristopu so kot nosilci dejavnosti naslovljeni številni (različni) državni in družbeni profesionalni akterji, ki naj bi po svojih poteh prispevali k izvedbi načrta, s tem pa bi se gradila dolgoročno razpršena mreža mednarodnega sodelovanja. Za razliko od tega je pri drugem jasno izpostavljeno, da je za dolgoročno uspešno naslavljanje izzivov bega možganov iz gradnje mednarodne mreže sodelovanja in izmenjave strokovnjakov nujno zagotoviti načrtno sistemsko, strukturno in finančno stabilno dolgoročno podporo ter centralizirano koordinacijo na določeni (novi) inštituciji, ustanovljeni s tem namenom. Kaj se je z idejami o Tretji slovenski univerzi dogajalo v nadaljnjih letih, že leta 1991 najbolje odgovori v intervjuju minister, pristojen za Slovence po svetu in narodnosti v Sloveniji:

Toda zadeva se pravzaprav dlje ni premaknila, ker brez financ in brez ljudi, ki bi za tako sodelovanje stalno skrbeli in ga organizirali, ne gre. To bi sprožilo velikansko korespondenco, za katero bi potrebovali cel štab, v »resorju« pa nimamo niti enega človeka, ki bi se lahko posvetil samo temu. [...] Hvala Bogu, da takrat še nismo sprožili konkretnih dogovorov s slovenskimi znanstveniki po svetu, ker jih zdaj zaradi pomanjkanja denarja in moči ne bi mogli uresničiti. [...] Druga stvar je sodelovanje samih univerz s posameznimi tujimi strokovnjaki – to se bo seveda nadaljevalo (Novak Kajzer, 1991: 6).

SKLEPNE MISLI

Beg možganov z njegovimi posledicami lahko dokončno razumemo šele, ko se z individualne ravni razlogov in odločitev posameznikov premaknemo na družbeno oziroma državno raven in se vprašamo o njegovih dolgoročnih posledicah. Pri iskanju rešitev se je pri nas pojavilo nekaj alternativnih odgovorov. Prvi odgovor je bil, da je potrebno politično oziroma zakonsko zamejiti odhajanje najbolj izobraženega in usposobljenega kadra v tujino in tako zmanjšati obseg bega možganov. Gre za zdravorazumsko rešitev, ki se še danes takoj ponuja, a ima dolgoročno nasprotni učinek. Dejstvo je, da sta znanje in znanost transnacionalna, globalna. Le pretok, sodelovanje in oplajanje vzdržujejo njuno neprestano dinamiko. Zapiranje in zamejevanje pa ju, dolgoročno gledano, osiromašita, onemogočita ali celo uničita. Druga možna rešitev je naslavljanje pogojev za vračanje znanstvenikov in strokovnjakov, ki so odšli na delo v tujino, ter spodbujanje povratništva. Vendar je treba poudariti, da razlogi odhajanja niso zgolj individualni, ampak tudi (ali predvsem) globalni. Globalni ekonomski položaj, s katerimi se soočajo polperiferne in periferne države izvora, in gospodarska (ne)moč povzročata, da te države težko konkurirajo z najrazvitejšimi gospodarskimi centri pri tekmovanju za delovno silo (ožje gledano z zagotavljanjem najboljših delovnih pogojev in odličnim plačilom za delo, širše gledano pa tudi z življenjskim standardom in drugimi pogoji za vsakdanje življenje posameznika in njegove družine). Države izvora težko konkurirajo ponudbi, ki jo lahko zagotovijo ponudbe *brain drain* v državah sprejema. Slednje je lahko razlog tudi za neuspele poskuse spodbujanja povratništva. Tretja možnost je spodbujanje in organiziranje alternativnih oblik mednarodnega sodelovanja s strokovnjaki, ki so odšli v tujino, s čimer bi ta »doma vzgojeni potencial« pritegnili k sodelovanju z izvorno državo in družbo. Tako bi prišlo do kroženja znanja na način, ko ne bi bilo potrebno povratništvo. Prav to je izhodišče predlagateljev ideje o Tretji slovenski univerzi. Ideja ne vključuje več potrebe po preprečevanju odhajanja ljudi v tujino. Namesto omejevanja bi morali odhajanje urediti na način, ko slednje ne bi predstavljalo odliva znanja, ampak njegovo oplemenitenje, nadgrajeno s transnacionalnimi mrežami povezovanja, po katerih znanje kroži in se tudi vrača. Predpogoj za to je ureditev položaja znanosti v Sloveniji ter zagotovitev delovnih pogojev za odlično

delo znanstvenikov. Z izboljšanjem položaja znanosti in pogojev dela v znanosti bi v kroženje znanja veliko bolj zajeli izmenjavo možganov, ki se v delu svoje definicije nanaša tudi na prihod strokovnjakov iz tujine k nam. Definicija kroženja znanja namreč vključuje tako odhod in beg možganov ter prihod in izmenjavo možganov kot tudi (ali predvsem) mednarodne mreže znanstvenega sodelovanja. Slednje je vse pomembnejše tudi zaradi globalne digitalizacije, tehnoloških sprememb in strukturnih sprememb v gospodarstvu, ki smo jim danes priča, pa tudi zaradi samega bistva znanosti kot takšne. Naj razpravo zaključim z mislimi Sorčana, ki je že pred tridesetimi leti poudarjal:

Znanost je po svoji naravi nujno internacionalna. [...] Tretjo slovensko univerzo moramo zato začeti graditi doma. Kakršnokoli sodelovanje s slovenskimi izobraženci v tujini v okviru Tretje univerze bo ostalo na obrobju znanstvenega razvoja, če se ne bodo hkrati doma urejale razmere, ki beg možganov oziroma intelektualne migracije sploh povzročajo. [...] Če so bile emigracije intelektualcev nekoč še imperativ znanstvenega razvoja, danes tega ne bi mogli več trditi. Razvoj informacijskih in drugih tehnoloških sredstev je danes že tako daleč, da so geografske razdalje postale nepomembna ovira pri mednarodnem znanstvenem komuniciranju. Zato pa postaja danes imperativ znanstvenega razvoja znanstveno-raziskovalna politika nacionalnih vlad, oziroma preišljeno, za družbeni in nacionalni razvoj relevantno usmerjanje znanstvenega razvoja, ki se mora odražati zlasti v ustvarjanju takšnih družbenih pogojev, ki znanstveno-raziskovalni sferi zagotavljajo nemoten ustvarjalni razvoj (Sorčan, 1989: 5).

ZAHVALE IN DRUGI PODATKI

Prispevek je nastal v okviru projekta »Le z drugimi smo« (C3330-16-269110), raziskovalnega projekta »Omilitev posledic bega možganov in krepitev mehanizma kroženja možganov« (V5-1928) in programske skupine »Narodna in kulturna identiteta slovenskega izseljenstva v kontekstu raziskovanja migracij« (P5-0070), ki so bili financirani s stani ARRS, Ministrstva RS za izobraževanje, znanost in šport in Evropskih socialnih skladov.

VIRI IN LITERATURA

- Adams, Walter, ur. (1968). *The Brain drain*. New York: Macmillan Co.
- Bevc, Milena (1993). Emigracije, remigracije, beg možganov – primer Slovenije. *Teorija in praksa* 30/7–8, 686–699. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-LORBQKSP>.
- Bevc, Milena (1995). Slovenski emigranti na začetku devetdesetih let – regionalna analiza. *Dve domovini / Two Homelands* 6, 95–110. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-ZDJKAJVG>.
- Bevc, Milena, Zupančič, Jernej, Lukšič Hacin, Marina (2004). *Migracijska politika in problem bega možganov* (raziskovalno poročilo). Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Castles, Stephen, Miller, Mark J. (1998). *The Age of Migration*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, London: Macmillan Press Ltd.
- Devetak, Silvo (1987). Korak k tretji slovenski univerzi. *Delo*, 27. 11. 1987, 3.
- Klinar, Peter (1985). *Mednarodne migracije v kriznih razmerah*. Maribor: Obzorja.
- Klinar, Peter (1989). Razsežja zamisli o tretji slovenski univerzi. *Teorija in praksa* 26/8–9, 1063–1067. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-DF82ZXC3>.
- Lowell, B. Lindsay (2003). Skilled Migration Abroad or Human Capital Flight? *Migration Policy*, <https://www.migrationpolicy.org/article/skilled-migration-abroad-or-human-capital-flight> (4. 5. 2020).
- Lukšič Hacin, Marina (2004). Opredelitev pojma selitev in beg možganov. *Migracijska politika in problem bega možganov* (ur. Milena Bevc, Jernej Zupančič, Marina Lukšič Hacin). Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja, 3–4.
- Lukšič Hacin, Marina (2010). Migracije v teoretskem diskurzu. *Migracije in slovenski prostor od antike do danes* (ur. Peter Štih, Bojan Balkovec). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 8–23.
- Lukšič Hacin, Marina (2018a). Selitvena dinamika slovenskega prostora v zgodovinski perspektivi. *Dve domovini / Two Homelands* 48, 55–72. <https://doi.org/10.3986/dd.v0i48.7128>.
- Lukšič Hacin, Marina (2018b). Refugees as a part of the global socio-political-economic migration triangle of causality. *The disaster of European refugee policy: perspectives from the »Balkan route«* (ur. Igor Ž. Žagar, Neža Kogovšek Šalomon, Marina Lukšič Hacin). Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 55–65.
- Lukšič Hacin, Marina (2020). Beg možganov od konca petdesetih do začetka devetdesetih let dvajsetega stoletja s poudarkom na Sloveniji. *Dve domovini / Two Homelands* 52, 113–129. <https://doi.org/10.3986/dd.2020.2.07>.
- Mali, Franc (1989). Univerza za 90. leta in prenos znanja. *Teorija in praksa* 26/6–7, 924–927. <https://www.dlib.si/stream/URN:NBN:SI:DOC-LSWAGWOU/0229f851-fc58-4ace-95fc-87119c418bd9/PDF>.
- Mali, Franc (1990). Tretja slovenska univerza in prenos znanja. *URP Znanost o znanosti, letno poročilo*. Ljubljana: Center za preučevanje znanosti FDV, 1–103.

- Mali, Franc (1993). Reemigracija znanstvenikov. *Teorija in praksa* 30/7–8, 656–659. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:doc-KNSTYJAI>.
- Nendl, Dušan, ur. (1992). *Okrogla miza o vplivu geopolitičnega položaja Slovenije na strategijo razvoja Slovenije*. Ljubljana: Svetovni slovenski kongres.
- Novak Kajzer, Marjeta (1991). »Tretja slovenska univerza« je ta hip samo lepa zamisel; Pogovor z ministrom dr. Janezom Dularjem. *Delo*, 6. 6. 1991, 6.
- Ong, Poul M., Cheng, Lucie, Evans, Leslie (1992). Migration of Highly Educated Asians in Global Dynamics. *Asian and Pacific Migration Journal* 1/3–4, 543–567.
- Oommen, T. K. (1989). India: »Brain Drain« or the Migration of Talent? *International Migration* XXXVII/3 (september), 411–425.
- Pirher, Sonja (1985). *Sodobne mednarodne migracije in beg možganov* (raziskovalno poročilo). Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Sorčan, Stojan (1989). Na poti k tretji slovenski univerzi. *Delo*, 9. 4. 1989, 5.
- Sosič, Branko (1987). Kako vzpostaviti kar najboljše stike z našimi izobraženci na tujem. Anketa Dela: O »tretji slovenski univerzi«. Priloga. *Delo*, 10. 1. 1987, 28.
- Stare, Franci (1977). *Organiziranje zunanje migracije Slovencev v obdobju 1965–1975* (raziskovalno poročilo). Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Šter, Jože (1974). Odtekanje slovenske pameti. *Teorija in praksa* 11/11–12, 1074–1090.
- Velikonja, Jože (1992). Tretja univerza. *Okrogla miza o vplivu geopolitičnega položaja Slovenije na strategijo razvoja Slovenije* (ur. Dušan Nendl). Ljubljana: Svetovni slovenski kongres, 135–139.
- Wallerstein, Immanuel (1974). *The Modern World–System. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York: Academic Press. <https://doi.org/10.1017/S0008423900039573>.

SUMMARY

PLANS FOR A “THIRD SLOVENIAN UNIVERSITY” AS PART OF THE RESPONSE TO THE BRAIN DRAIN CHALLENGES OF THE 1970s AND 1980s

Marina LUKŠIČ HACIN

Forty years of sporadic discussions about the brain drain in Slovenia have given rise to various ideas about what to do to prevent the long-term negative socioeconomic consequences of the brain drain at home. They range from measures to prevent the emigration of educated and highly-skilled people, to considerations on encouraging return, to the idea of international cooperation. The latter is at the heart of the “Third Slovenian University” proposal of the late 1980s. In the late 1980s, Klinar pointed out that Slovenia could not prevent a brain drain, which is linked to its semi-peripheral economic position within the global (in)power structure of different countries. It has no choice but to change its attitude and seek solutions to the brain drain challenge in a combination of two (theoretical) models of response. The first part addresses the need for radical structural changes to improve the devalued position of science in Slovenia, while the second part is about cooperation with our experts around the world. The latter was the basis for the idea of the Third Slovenian University. At the forefront was a proposal to organize alternative forms of international cooperation with experts who have gone abroad. Instead of limiting departures and encouraging returns, the dynamics should be regulated in such a way that departures do not represent an outflow of knowledge but rather its enrichment. A prerequisite for the circulation and exchange of knowledge is to regulate the status of science in Slovenia and provide working conditions for excellent work by scientists, which would also attract experts from abroad to Slovenia. The circulation of knowledge, in its definition, includes brain drain, brain gain, brain exchange, and—above all—international networks of scientific cooperation. The latter is increasingly important given global digitalization, technological change, and the structural changes in the economy we are witnessing today.

